مەعریفەی شیعریی..
عەبدولموتەلیب عەبدوڵا

مەعریفەی شیعریی یان ئەزموونی واقیعی شیعریی، پەیوەندی بە پرسەی نووسین و خوێندنەوەوە دەکات، کاتێك کە سرووشتی و هەڵمەکییە، دواتر لە ڕێگای خەیاڵ و جوانی و شارەزایی شیعریی و ڕامانەوە تەختر دەبێتەوە، پاشان لە گرتنی گۆشەنیگای جیاوازی هونەری و بە ڕووداوکردنیان و وێناکردنی دنیابینی سەردەم و لە خەماندنی کەی ئەو شارەزاییە مەعریفییانەوە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان نارِاستەوخۆ، لە شیعرییەتی دەق و شیعرییەتی خوێندنەوەدا دەردەکەوێت.

واتە دوای بەرەوپێشچوونی بەهرە بە شارەزایی، شارەزاییەکان بە ئەزموون و ئەزموونگەریی، ئیتر دەرکەوتنی وزەی هونەری و شارەزاییە مەعریفییەکان بە شێوەیەکی (ڕاستەوخۆ) و (نارِاستەوخۆ) دوو خاڵی سەرەکی ڕووندەکەنەوە: یەکەمیان، پەیوەندی بە نووسەرەوە هەیە، ئەویدیکە پەیوەندی بە خوێندنەوەوە دەکات. خوێندنەوە دەبێتە دوو بەش: یەکەم خوێنەرانن، دووەم پەیوەندی بە ڕەخنەگرانەوە دەکات. واتە کاتێ خوێنەر درك بە شیعرییەت دەکات. کاتێ ئاگایی هونەریی، خوێنەر تەدەپەرِێنێ و ڕەخنەگر دەیدۆزێتەوە. یەکەمیان دەکەوێتە بەر ئاستە جیاوازەکانی خوێنەرەوە و دووەمیان دەکەوێتە بەواری لێکدانەوەی زانستی و تیۆرییەوە.

بە کورتی بابەتی سەرەکی ئەو لێکۆڵینەوەیە، هەوڵێکە بە بەرجەستەکردنی بنەما مەعریفییەکانی شیعریی، کە لێنەوان پرسەی نووسین و پرسەی خوێندنەوەدایە. لێرە و لە بە دواداچووندا لە (چیگوتن و جوانگوتن و خوێندنەوە)دا خەی دەبینێتەوە! هەموو ئەوانەش لە شارەزایی و شیعرییەت و مەعریفەوە هەڵدەگرینەوە و دواتر لە ڕێگای ئەزموونگەرییەوە، لە دوو چەمکدا بە ناوی (گۆشتکردن) و (مامەڵەکردن) وێنای دەکەینەوە.

میکانیزمی گۆشتکردن بە (دەزینەوە و داهێنان و سۆیرورە) دەبەستینەوە و لە خەیاڵدا بە دوایدا دەگەرِێین. میکانیزمی مامەڵەکردن بە (تێگەیشتن و ڕاڤەکردن و حەقیقەت)ەوە دەڵکێنین و لە دەسەڵاتدا بە دوایدا دەچین. بەو مانایەش شیعرییەتی نووسین و شیعرییەتی خوێندنەوە وەك دوو جووڵەی هاودژ و هاوگونجاو لە خەیاڵ و حەقیقەتکاندا پێکەوە دەڵکێن و لە ڕێگای دەسەڵاتی زمان و داهێنانی ئەدەبی و هونەرییەوە دانوستان دەکەن.

درککردن، تێگەیشتن، دەزینەوە

بەگومان شارەزایی و مەعریفەی شیعریی لە رێگای فرە خوێندنەوە و خوێندنەوەی جیاوازەوە گەشە دەکات، پەوانەکانی جوانی و چێژ (دادەرِژێتەوە)! بەڵام هەندجاران لە شیعری نوێدا دارِشتنەوە، تێگەرە بە تێگەیشتن درووست دەکات! ئەو تێگەرِیەش بەشێکی پەیوەندی بە وزەی هونەری و شارەزایی دایە، بەشێکی لە گەرِانکاری لەپرِی سەیرورەی داهێنانەوەیە. بەشێکی پەیوەندی بە ئاسەکانی چاوەرِوانی خوێنەر و بەشێکی بە تازەیی فەرم و تەکنیك و نوێکردنەوەی روانینی شاعیرەوەیە. بە کورتی هەموو ئەوانە لە کەشە مرِیێکانی سەردەم و ئازەزی ژیان و پێشکەوتنە خراکانی زانستی تەکنەلۆژیاوە هەڵقوڵاوە.

گوتاری مەعریفەی شیعریی هەرگیز بەو مانایە نییە، کە پرسیاری مەعریفی بەردەوام وەك خەڵەتی تاکرەهێندی دووبارە بکاتەوە؟! چونکە (داهێنان) بە سەربەخۆیی و ئازادی و پرسیاری بەردەوام هەناسە نادات. ئەوە نەك رِێخنەگر، خوێندەری ئاسایی هەستی پێدەکات! واتە (داهێنان) لە گەرِانی بەردەوامی ئاگایی و سەیرورە ناکەوێت. داهێنان بەردەوامبوونی (نا)یە، لە (نا)یەکەوە بە (نا)یەکی دیکە، تا دەبێتە(نا)یەکی دینامیکی، ئەو نەفیبوونە لە شەوازی (هەشتا-نەبوو) خەی مانفەست دەکات. کەواتە ئەوەی دوێنێ وەك پەوانەی مەعریفی و جوانی تەماشا دەکرا، مەرج نییە هەمیشە وابمێنێتەوە!

لەرەوە دەبە بزانین بەشێکی گەورەی بە مەدیلکردن و رابردوونمایی لە دەگماتیزمی دەسەڵاتی سیاسییەوە سەرچاوە دەگرێت! دەسەڵاتی سیاسی هەوڵەدەدات هەمیشە بە مەدیلکردن لە فەرمێکی دیکەی رِەشنبیریدا پێشان بداتەوە. واتە دیماگۆجییەتی سیاسی دەست بەو فەرِمانەوە دەگرێت و وەك ناسنامەی نەتەوەیی و رِەسەنایەتی بە دژی گەرِانکارییەکانی سەردەم و سەیرورەی داهێنانیان دەکاتەوە و لە پانتایی رِەشنبیریی باودا برِویان پێدەدات. بەڵام قسەکردن لە بارەی رِەسەنایەتی و برِوابوون و ناسنامە و ستایل و ناسیونالیزم، قسەکردن لە گەرِانەوە بە ئەسڵەکی کۆن و رووداوی یەکەم و کەڵەپوور و یادەوەری نەتەوە... قسەکردنەکی سیاسییانەی پەپەلیستییە بە مەسرەفی رِۆژانە، هەرگیز پرسیاری داهێنانی لەخۆدا هەڵنەگرتووە!

داهێنان هەمیشە پێردە لەسەر نهێنییەکانی مەسرەفگرایی رِۆژانە، کەڵەپوور و یادەوەری نەتەوە و رِەشنبیریی باو هەڵدەماڵێ و لەوشەوە بونیادە جیاوازەکانی خەی نمایش دەکات.

لەنەوان مەعریفە و مەعریفەدا ترس نییە، جیاوازی هەیە! بەڵام جیاوازی کاری داهێنان لە پانتایی رِەشنبیریی باودا گەشە ناکات. پەیستە شیعری نوێ هەموو ئەرکە باوەکان لەخۆی دابماڵێ، جوانی و

چۆن دووبارە دابڕێژتەوە و پرسیاری نوێ بەسەر بوون و دنیادا بکاتەوە؟!
کەواتە گوتاری مەعریفەی شیعری لە بنەمادا (درککردن) و (تێگەیشتن) و (دەزیندەوە)یە، لە (ت,س. ئیلیوت)ەوە ئەو ئەزموونگەریيە بە تراپك دێگات و بە جوانی لە (ئەدۆنیس)دا رەنگیداوەتەوە! بایەخی ئەو گوتارە هەر ئەوە نییە، بەشێك لە بنەماکانی ئاگایی شیعریمان (پێدەناسێنێ)، بەڵکو جیاوازی گوتارەکانمان بە (رووندەکاتەوە) و پێماندەڵێ چەمکی داهێنان هەر تەنها داهێنەر بەرجەستە ناکات، بەڵکو لە هەمان کاتدا خوێنەری جیاوازیش بەرجەستە دەکات!

کێشەکانی مەعریفەی شیعریی

ئاگایی مەعریفی داهێنەران لە کرانەوەی فیکر بەرهەم دێت و درککردن و تێگەیشتن و دەزیندەوە دێگەیەنێت. بەڵام پێشبینیکردنی مەعریفەی شیعریی بەتەواوی دیارینەکراوە، کێشەی ئەو دیارینەکردنەش ڕەوداوە نادیارەکانی ئایندەی شیعریی و داهێنانی شیعرییە، کە بە ڕوونی تێگەیشتن بە دەستەوە نادەن. چونکە مەعریفەی شیعریی شتێك نییە یەکجار بدەزرێتەوە؟! بە نموونە دەزیندەوەی جوانی شیعریی سنووری نییە. ڕەنگە شیعر خاڵی بێ لە حەقیقەت، بەڵام ناکۆتە دەرەوەی خەیاڵەوە. بە دیوەکەی دیکەش ئاگایی قووڵی خوێندنەوە ئەو شوێنەیە، کە نووسەرت بیر دەچێتەوە، ئەوەش ئاستی بەرزی درککردن و تێگەیشتنی خوێنەر و دەزیندەوەی شیعرییەت نیشان دەدات.

یەکێکی دیکە لە کێشەکانی ئاگایی مەعریفەی شیعریی، ئەوەیە کە پێش زەمانی لەدایکبوونی شیعر دەکەوێت. هەر ئەوەش بەشێکی گەورەی خوێندنەوە دەخاتە تێگەڕەی تێگەیشتنەوە! بەڵام کێشەی داهێنان لە کێشەی دیاریکردنی مەعریفەی شیعرییەدا کورت ناکرێتەوە. دێشە درککردن و تێگەیشتنی مەعریفەی شیعریی خوێنەر و ڕاڤەکار و ڕەخنەگر بخاتەوە، بەڵام مەرج نییە داهێنان بەرهەم بهێنێت! وەکچۆن مەرج نییە (خوێنەر و ڕاڤەکار و ڕەخنەگر) لەگەڵ داهێنەر هاوماناو هاودنیابینی بن. ئەوەش یەکێکی دیکەیە لە کێشەکانی مەعریفەی شیعریی، بەڵام کێشەی داهێنان نییە! چونکە داهێنان (دەزیندەوە و گەڕان و سەیرورە) بەڕەوەی دەبات، بەڵام خوێنەر و ڕەخنەگر، ڕاڤەکردنی جیاوازی لەدەکەوێتەوە.

داهێنان، چیگوتن و جوانگوتن! حەقیقەت و جوانی، مامەڵەکردن و گێشتکردن. ئەگەر چیگوتن (حەقیقەت – مامەڵەکردن) ئاگایی دەرەکی هەڵەکانی بکەشێ، ئەوە جوانگوتن (جوانی- گێشتکردن) ئاگایی ناوەکی دەیجووڵێنێت. یەکەمیان گواستنەوەی دنیا و نواندنی کێشە مرۆییەکانییەتی. دووەمیان کێشەکانی جوانی و خەیاڵی شیعریی

هەگرتوو. یەکمیان پەداویستییەکی مەژوویە، نەك مەژوو! دووەمیان پەداویستییەکی شیعرییە، نەك شیعر! یەکمیان ململانێی بەکەتایی (حەقیقەت) و (مامەکردن)، واتە مامەکردن لە دەسەات شیدەکاتەوە و لە سەردەمی پاش حەقیقەتدا خەرجی دەکات؟! دووەمیان ململانێی بەکەتایی (جوانی) و (گەشتکردن)، واتە گەشتکردن لە خەیاەدا دەخەمێنە و لە داهەناندا دەینوێنەتەوە؟!.
رەنگە چەمکی بەکەتایی (چیگوتن- مامەکردن- حەقیقەت) بوونگەرایی فەرامەش بکات؟! بە نموونە، تەماشای مامەکردن لەگەە دەسەات لە سەردەمی پاش حەقیقەت، زیرەکی دەستکرد بکە، لە رەگای زانستی تەکنەلەژیای نوەوە. بەام چەمکی بەکەتایی (جوانگوتن- گەشتکردن- جوانی) هەمیشە گەشتکردنی خەیاەی (هەشتا-نەبوو) مانفەست دەکاتەوە. لەرەدا دەبینین چەمکی (دەسەات) فاشیەتی زمان دەنوێنە و چەمکی (داهەنان) سەیرورە و خوەندنەوەی جیاواز بەرهەم دەهەنەتەوە و ئەزموونگەری جیاوازی لەدەکەوەتەوە. رەنگە چەمکی فاشییەتی زمان خودی داهەنان بگەرِەتە سەر جەرە لە مامەکردن، دواجار لە شەوازگیرییدا بەرجەستەی بکات، بە نموونە: فاشییەتی زمان لای رەان بارت. بەام خودی داهەنان بەردەوام بەرەو ئەودیوو حەقیقەت دەبەتەوە و (هەشتا-نەبوونی) حەقیقەتی جەگیر پەشبینی دەکات. بە نموونە: ئەنتی دەق، بەو مانایەی کە ئەودیوو کەتاییەکان و هەشتا نەبوون وەنا دەکات.

نە شیعری بە مەعریفە و نە مەعریفەی بە شیعر

مامەکردنی فاشییەتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد نەیانتوانیووە دەزینەوە و گەشتکردنی خەیاەی داهەنان کەتایی پەبهەنەت، تەنانەت لەو کاتانەشدا کە هەموو دەرگاکان لەسەر چیگوتن دادەخرەت، هەشتا داهەنانی شیعریی لە رەگای جوانگوتنەوە گەشتی خەیاە وەنا دەکاتەوە، لەوەشەوە رِووداوەکان بە چیگوتن دەجولەنەت. فاشییەتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد، رەتکردنەوەی ئاگایی شیعری پەش رەتکردنەوەی مەعریفە دەخات. بەام لەگەە هەموو ئەوانەشدا نە ئاگایی شیعری بە مەعریفەیە و نە گوتاری مەعریفی بە شیعرییەت! دەمەوە بەم نە شیعر بە جوانگوتن و خەیاە هەدەکات و نە مەعریفە بە چیگوتن و حەقیقەتە پەشبینکراوەکان دەگات.
بەام کاتیك شیعر دەگاتە ئەوەی بزانەت دەسەات چییە! ئیتر بەرەو کردەی سەیرورە گەشت دەکاتەوە، کاتیکیش گەیشتە سەیرورە، ئیتر لە حاەتی دەزینەوەی بەردەوامدا دەمەنەتەوە. بەردەوامبوونی دەزینەوە و سەیرورە، بەردەوامبوونی (نا)ی شیعرییە بە هەموو ماناکانییەوە،

لە ئاگایەکەوە بە مەعریفەیەکی دیکەی جیاواز. سەیرورە هەوڵەکە بە هەڵگیرساندنی شارِشی شیعریی جیاواز. شارِشی شیعری، شارِشی خەیاڵ و جوانییە دژ بە دەسەاتی ناچاری کردن و حەقیقەتکان دەبەتەوە، بەام ناکۆتە دەرەوەی شیمانەی زمانەوە؟!
بە بڕوای من لە پشت کۆشکانی (فاشیەتی زمان) و (سەردەمی پاش حەقیقەت) و (زیرەکی دەستکرد)، سیحری گۆشتی خەیاڵ پەردەکە بە جوانی! واتە ئەگەر ژەهراویبوونی زمان بە دەسەات، سەرچاوەی ئاەز و نادیاری مامەکردن بەت! ئەگەر سەردەمی پاش حەقیقەت، لە بە مانابوونی حەقیقەتی چیگوتنەوە ڕانگیدابەتەوە. ئەگەر زیرەکی دەستکرد، توانای مرۆڤی باڵا بنوێنە. ئەوە دەزینەوە و سەیرورەی داهێنان لە جوانی ڕاگوزەر و خەیاڵی بە سنوور درژ دەبەتەوە.
یەکەمیان، میکانیزمی دەسەات و ستراتیژی بەرهەمهێنانەوەی دەسەات بڕِەوەی دەبات. واتە: زمان، هەر کە قسەی پەدەکەین، ئەگەر پرتەپرتەکیش بەت، ئەوا ڕِەك دەچەتە خزمەتی دەسەاتەوە! لە زماندا ملکەچی و دەسەات، تەکەنی یەکتری دەبن و بە حەتمی ئاوەزانن! بەو مانایەش زمان، بە سرووشتی خەی، پەیوەندیی نامەکردنی ناچاریکەرانە لەخە دەگرەت. گوتاری دەسەاتیش کەی ئەو گوتارانە دەگرەتەوە کە بنەماکانیان لەسەر حەقیقەتی زمان هەچنراوە.
دووەمیان، سەردەمی پاش حەقیقەت پەیوایە حەقیقەت چیتر وەك کەنسەپت و فاکت، وەك بەگە و داتا مانای نەماوە! بگومان لە پشت گەِان بە دوای حەقیقەتدا، خودی ئیرادەی حەقیقەت وەستاوە؟ بەام لە پشت ئیرادەی حەقیقەت، جگە لە ئیرادەی دەسەات شتەکی دیکە نییە؟!.
سەیەمیان، بە مەبەست بە، یان بە مەبەست، پەماندەەت: بەهەی پشکۆتنی ئامرازکانی تەکنەلۆژیا و زیرەکی دەستکردەوە، لەبەردەم جیهانەکی مەدەرنی جیاوازداین. پەدەچەت گۆشەی خرایی زیرەکی دەستکرد تارِادەیەك کاریگەری لەسەر دنیای کارامەییەکانی سەدەی بیست و یەکەم و ژیانی مرۆڤدا هەبەت. بەام ئایا دەتوانەت کەتایی بە گۆشتی خەیاڵ و جوانی بهێنەت؟.
وەك دەبینین هەر سە تەزەکە لەسەر گەِان و ڕەتکردنەوە و نکەیکردن کار دەکەن! سپینزا دەە: هەموو نکەیکردنەك پەناسەیە! بەام هەرگیز سیحری داهێنان لەسەر پەناسەکردنی دیاریکراو نەوەستاوە، هەمیش پەناسەی نوێ دەخاتەوە و کەتایی بە نییە! دەزینەوە و سەیرورەی داهێنان بردەوام دژ بە پەناسەکردنی دیاریکراو دەبەتەوە.
دەسەاتی فاشیزم هیچ شتەك ناخولقێنە، بەکو تەنها سارِۆژی دەکاتەوە. پەناسە دیاریکراوکانیش جگە لە خەیان شتەکی دیکەی جیاواز ناخولقێنن، تەنها دایاندەرِژنەوە. پەناسە و دەسەات و

حقیقت دیارن. داهنان و دزینو و سیرور ئاز و نادیارن.

خیا و جوانی، معریفی شیعریی

جوولی خیا و جوانی، چژ بر ِوی دبات، لـ رگای ستراتیژی معریفی شیعریی، (درککردن و تگیشتن و دزینو). چژ و جوانی هر تنها لـ گشتکردندا نییـ، لـ حقیقتکانیشدایـ؟! بام چژی داهنان بردوام لـ جوولـ و جگیرنبوونی جوانییویـ، چژی حقیقتکان لسر جگیربوونی جوانی وستاو.

جگیرنبوونی داهنان و جگیربوونی حقیقت دوو وزیفیان هیـ: وزیفی یکم، دکوتـ سر تگیشتن و راڤکردن و لوو (مامـ) لگـ دساتدا دکات. دساتیش همیشـ میکربکـ بـ خانکانی کمگاو نوساو. وزیفی دووم، لسر دزینو و داهنان کار دکات و گشتی خیا بـ شونکی نادیار.

ئگرچی (دزینو و داهنان) بـ (تگیشتن و راڤکردن) مترسیکی گوریـ. چونکـ دزینو و داهنان (پرسیار) و کارامیی درووست دکات، بام تگیشتن و راڤکردن رازیکردن و (بر ِوابوون) دخاتو. جیاوازی نوان (پرس) و (باور ِ) جیاوازی نوان (مامکردن) و (گشتکردن). کواتـ چژ جیاوازییشـ!

کشکانی سردم، درککردن و تگیشتنی دوت. فزای داهنان، دزینو و سیرور. ئگر بشـ مامکردن کشکانی سردم لخدا جگیر بکات؟! ئو گشتکردن نك هر (نا)یك رووبر ِووی باسی کتاییکان برز دکاتو، بکو لـ رگای شوازی (هشتا-نگیشتن) ململانـ لگـ دسات و پناسکانیشدا دکات. کواتـ پرسیسکردنی شیعریی لـ دار ِشتنوی بردوامی گشتکردنی خیا و جوانیدایـ، ناکوتـ دروی معریفو، چونکـ ئزموونگرییـ! ئزموونگری جیاوازیش لـ دروی درککردن و تگیشتن و مامکردندا ناژی، بام مرج نییـ داهنان بت. وکچن پرسیسکردنی خوندنو لـ دروی درککردن و تگیشتن و مامکردن و داهناندا ناژی، بام مرج نییـ، برهمهنانو بت.

دواجار پرسیسکردنی شیعریی (نووسینو و خوندنو) لـ ئزموونگرییدا هدگرینو، وکچن باسی کتاییکان لـ سیروردا شیدکینو. دزینو و سیرورى داهنان لـ رگای ئازادییو، لـ رگای گشتکردنی خیا و جوانی بـ سنوورو فاشییتی زمان و سردمی پاش حقیقت و زیرکی دستکرد دبر ِت. ئزموونگری شیعریی سرووشتی جوانی لخـ دگرت، لـ معریفی شاعیر و شارزایی خونر جیانابتو. وکچن لـ رگای خیای

ئەدەبییەوە لە مەعریفەکانی دیکە جیادەکرێتەوە.
دەموەست بەم داهێنانی شیعریی، درککردنی فاشیێتی دەسەڵات و تێگەیشتنی ونبوونی حەقیقەت و ڕەتکردنەوەی پێناسەکان و دەزینەوەی مەدیلێکی جیاوازی دیکەی مەعریفە و کارامەییە. بەو مانایەی کە جیهانبینی شیعریی و مەعریفەی شیعریی پابەندی جوانی ڕاگوزەر و گۆشتکردنی خەیاڵە. بەو مانایەی کە جیهان لەنێو جوانی و خەیاڵدا بە شیعرکردنی دنیایە، دنیای شیعریی هەرگیز لەو شوێنەوە دەست پێناکات، کە خەیاڵ و جوانی لێیەوە کۆتایی دێت، بەڵکو لە سەیرورەی داهێناندا خەی دەدەزیتەوە. مەرج نییە مەعریفەی شیعریی حەقیقەتی جیهان بهێنێتە نێو گوتارەوە، بەڵام پێویستە حەقیقەتکانی جوانی بخاتە نێو گوتارەوە. خەیاڵ هەمیشە داهێنان بەرِەوە دەبات، هیچ کاتێ خەیاڵ نامرێ، وەکچۆن جوانی ڕەگایەکی گرنگی ئازادییە، ئەوەی دەگەرِێ لە حەقیقەتدا شیعرە.
لەو لێکدانەوەیەدا چەمکی (ماماڵەکردن) و (گۆشتکردن) لە هەردوو چەمکی شیعرییەتی دەق و شیعرییەتی خوێندنەوەدایە، لەوەوە جوولەی سەیرورە دەنووسینەوە! بەڵام گۆشتکردن جۆهەری داهێنانە، گرنگ نییە تێ ماماڵە دەکەیت، یان نا. دەشێ گرفتی ئەو رستەیە لەوەوە بێ، کە ڕەهەندەکانی داهێنان هەر پێوەندی بە جوانی و خەیاڵەوە نییە، بەڵکو بەشێکی پێوەندی بە ڕووکانی حەقیقەتەوە هەیە، هەشتا پرِ لەو یادەوەرییانەی پێش خەی، ئەو کاتەی کە یادەوەرییەکان لە جێگیربوونەدا دەبنە سەیرورە، داهێنان یادەوەرییەکان دەبرِێت! ئەگەرچی زمان هەرگیز بە لایەن نییە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا داهێنان بەبێ خوێندنەوەی بەردەوام و سەیرورەی بەردەوام هیچ ڕەهەندێکی حەقیقی جێگیر ناس ناکات.
(بەختیار عەلی) لە کتێبی (وێ باڵندەی ناو جەنگەڵە ترسناکەکان- ناوەندی ڕۆشنبیریی و هونەری ئەندێشە- سلێمانی، 2012)دا بە شێوەیەکی دیکە دەڵێ: ئەگەر فریوی جوانی، لە فریوی حەقیقەت گەورەتر نەبێت، مرۆڤ هەرگیز ئەفسانە و شیعر و چیرِۆکی نەدەنووسی! ئەگەر فریوی حەقیقەت فریوکی بەهێز نەبایە، مرۆڤایەتی ئایین و زانستی بەرهەم نەدەهێنا.
ئەوەی بەختیار عەلی جەختی لەدەکاتەوە هونەر و حەقیقەتە، دەشێ بەشێکی گەورەی بیرهێنانەوەی تێزی (زمان هەرگیز بە لایەن نییە)ی (بارت) بێت! بەڵام ئەوەی لەو لێکدانەوەیەی سەرەوە جەختی لەدەکرێتەوە، هەر تەنها ئەوە نییە، کە مرۆڤ دەتوانێ جوانی بە بە حەقیقەت، مرۆڤ دەستبەرداری حەقیقەت بە بە جوانی! بەڵکو بە کورتی ئەوەیە، کە دەسەڵاتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد، چۆن پرسیار و گومان دەخێنە دانوستانی ڕووکانی حەقیقەت

و جوانییەوە. تا واقیع نەبێتە پردێك بۆ خەیاڵ.

هەولێر 12/4/2024

کتێب\ فەلسەفەی شانۆ.. شانۆی فەلسەفی.. نیهاد جامی

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..]

Nehad_FalsafaiShanoDownload

کۆمەدیا یان گاڵتە جاڕی؟.. حەیدەر عەبدوڵڵاحمان

زۆرێك لەپسپۆرە دڕوونیکەران وای بۆ دەچن کە پێکەنین وەك دیاردەیەکی دڕوونی و کۆمەاڵیەتی، کاریگەری خۆی هەیە لەسەر ژیانی تاك و کۆمەگا، بەاڵم لەشانۆو سینەمادا ئامانجێکی فرەوانتر لە خۆی هەیە دەگرێ و وروژاندنی پێکەنین بۆئامانجی ئاراستەکردنی ڕەخنەیە بۆ نالەژیکیەتی هەوەستەکان .
بۆیە کۆمەدیای ئامانج دار ڕۆڵی چاککردنەوەی هەیە کۆمەاڵیەتیەکان دەگۆڕێت لەڕێگەی وروژاندن و نیشاندانیان، چونکە کاتێ بینەر هەستەکانی خۆی بەچاوی خۆی دەبینێ و خۆی بە هەوەستە نالەژیکیەکانی خۆی پێ دەکەنێ، ئەو کاتە پێکەنین دەبێتە فەلسەفەیەکی مرۆیی لەپێناو چاکسازی کۆمەاڵیەتی.
بەگشتی پێکەنین لە فەلسەفەدا وەك حاڵەتێکی سایکۆلۆژی سەیر دەکرێت، بە ڕەواندنەوەی بارگرانیەکی دڕوونی، بە تایبەت لەو کاتانەی مرۆڤ لەژێر فشارێکی زۆری نا ئارامی پێنا بە پێکەنین دەبات، بە بەدەستهێنانی جۆرێك لەهاوسەنگی و ئارامی دڕوونی.

فیلسوفی فەنسی (بەرگسەن) کە ساڵی 1927 خەڵاتی نەبلی بەدەست هەناوە بەتاکە فیلسوف دادەنرەت کە لە توژینەوەکانیدا باسی لە کاریگەریەکانی پەکەنین کردووە لەسەر مرۆڤ، بە تایبەتیش لەو کاتانەی دەبەتە بینەرەك لەشانەو سینەمادا، لەوەدا بیرگسەن باس لەو ڕەگەز بنەڕەتیەکانی پەکەنین و فەلسەفەی پەکەنین دەکات، بە ئەوەی پەکەنین ئامانجە گەورەکانی خەی بپەکەنە و دەست نیشانی هەموو ئەو خاڵانەی کردووە کە وادەکەن، ئەو بینەرە کاتەکانی خەی لەشانەو سینەمادا چەن بەقازانجەکی زەری سایکەلەژی و عەقلی قەرخ بکات.

زەر بەتەرو تەسەلیش باس لەنواندنی راستەقینەی کەمەدیاو فەرم و جولانەوەی ئەکتەرو دیمەنە نالەژیکییەکانی دەکات، هەموو ئەوانەی خستەتە ناو بەرگی کتەبەکی ناوازە بەناوی (پەکەنین وەك فەلسەفە) خە دەکرەت ئەمەی کوردیش بپرسین ئاخە تا چەند چەمکی پەکەنینەکەی (بەرگسەن) لە نمایشی شانەیی و سینەمای کەمیدی ئەمەدا ڕەنگ دەداتەوە؟

کەمەدیا بەچەمکە هونەری و فەلسەفی و ئایدەلەژییەکەیەوە، لای ئەمە لەگەڵ تەپەڵبوونی کات وردە وردە بەها گەورەکانی خەی لەدەست دەدات و لە ئامانجە ڕاستەقینەکەی خەی ڕووت دەکرەتەوە، بەشەوەیەك بەرگەکی تری بازرگانی لەبەر دەکەن، کە نەیناسیتەوەو نەزانیت ئامانج لەبوونی ئەو جەرە بەناو کەمەدیایە چیەو چ ئامانجەکی هەڵگرتووە.

کەچی ئەمەی کورد، لەڕابووردوودا لەڕووی کەمەدیاوە، میراتەکی دەوڵەمەندمان بە بەجە ماوە، بەشەکی زەر لەئەکتەرانی ئەمە لەسەردەمی ئاڵتوونیەوە تا ئەم دواییەش کەمەدیا شا دەماری شاکارەکانیان بووە، بەتایبەتە کەمەدیای ڕەش ـ کە زەر ئامانجی گەورەمان لە پەنایەوە گەیاندەتە هزری بینەرو مەشکمان پەی زوخاو داوەتەوە.

ناکرەت ئەوەی ئەستا لە هەندە بەرهەم لە سینەماو شانەی کوردی دا دەیبینین ناوی کەمەدیایان لە بنەین، بەڵکو ئەمەیان هونەرەکی گاڵتە جاڵیە کە تەنیا دوو ئامانجی بنەڕەتی هەڵگرتووە:

1. بەپەکەنین خستنی بینەر بەهەر فەرمەك بەت .

2. لەبەرچاوگرتنی پرسە بازرگانیەکە لەژەر هەرناونیشانەك کە وەك بینەر ناوی دەنەیت.

ئەو کەمەڵگایانەی کەبەدەست فشارە کەمەڵایەتی یان سیاسییەکانەوە دەناڵەنن، ڕەنگە پاساوی قەبوە کردنیان بە گاڵتەجاڵی ئەوەبەت کە ئەوان گاڵتەجاڵی وەك ئامرازەك بزانن بە دەربازبوون لەواقیعەکی تاڵ.

وەك ئەوان دەڵێن گاتەجاڕی جۆرێك لەكات بەسەربردن و ڕزگاربوون لەفشارەكان دابین دەكات.
لەبەرامبەردا شانۆی جدی، زۆرجار باس لەپرسە ئاڵۆزە كۆمەڵایەتی و سیاسییەكان دەكات، كە هەندێ جار هەندێ لەبینەران لەدەستی ئادەكەن، چونكە نایانەوێ ڕووبەڕووی واقیعێكی تاڵ ببنەوە كە مزاجیان تێك دەدات، یاخود نیگەرانیان دەكات.
لەهەندێ كۆمەڵگای وەك كۆمەڵگای ئێمە، خواست لەسەر كۆمیدیای گاتەجاڕی لە زیادبوونداید، ئەمەش وایكردووە هەندێ لەبەرهەمهێنەران، ئێم ژانرەیان پێ باشتر بێت، چونكە بەپووڕە بازرگانیەكە بە ئەوان قازانجی زیاترە.
لەووی هونەریشەوە نواندنی گاتەجاری جۆرێت لەسەر جولاندنی دەم و چاوو بایەخدان بە ئارایشت و جلوبەرگ و ڕەنگ دەكات، كەمتر پشت بەدیالۆگ و خیتابی شانۆیی دەبەستێت.
لەو كۆمەڵگایانەی كە هوشیاریی كۆمەڵایەتیان تێدا كەم دەبێتەوە، پێویست بوونیان بە شانۆ فیلمی جدیش لاواز دەبێت،
بۆیە ئەستا خرێكە شانۆ فیلمی گاتەجاڕی بە قەوارەیەكی بەر فراوان و بە فۆرمێكی تر دەگەڕێتەوە، كە تێیدا پرسە ماددییەكان دەخرێتە سەرووی هەموو شتێكەوە.
لای ئەوانە پرسیاری گرنگ ئەوەیە چەن زۆرترین بینەر كە دەكەیتەوە؟ ژمارەی بینەرانت چەند دەبێت و فیلمەكێت چەند شارو چەند وڵات دەكات؟
بگشتی ئامانجە سەرەكییەكان لە نواندنی گاتەجاڕی لەم خاڵانەدا كە دەبێتەوە:

1. كات بەسەر بردن
زۆرجار ئامانج لای چینێك بینەری نا هوشیاریی شانۆیی چڕێكی ستاتیكی یا ئایدۆلۆژی نیە بە چوونە شانۆ، بەڵكو تەنیا بەسەر بردنی كاتە، كە پێیان وایە بەپێكەنین و گاتەجاڕی پێ بكرێتەوە.
ئەمە لەكاتێكدا ئەو جۆرە نمایشە گاتەجاڕیانە ئاستی تێگەیشتنیان ئەوەندە نزم دەكەنەوە، كە بینەر پێویستی بەهیچ گرێیەك نەبێت بە بیركردنەوە و بئاسانی كاتەكان تێپەڕێنن.
بەی ئەو بینەرە سادەیە لەبەی نوخبەی شانۆیی یا بینەری هوشیاریی شانۆیی زێتر دەبێت و هەندە دەرهێنەر لاف و گزافی پێ لە دەڕەن گوایە نمایشەكانیان پڕن لەجەماوەر.
بەڵام هەرگیز ئەو بینەرە بازاڕیە پووڕ نیە بە سەركەوتنی

نمایش، جگە لەنگدانەوەی ویستی ئەو جەرە بینەرانە نەبەت بە کات بەسەر بردنی خەرا، وەك فیلمەکەی ئەم دواییەی حاجی جادرو برادەرانی.

2.کوالیتی کار

ەنگە بەرهەمە جدی و ئاست بەرزەکان بینەرەکی بچووکتریان هەبەت، بەام چینەکی تایبەتمەندتری ئارەزوومەند بە شانە بە خەیان ەابکەشن.

لەوانەیە ئەم بەرهەمانە لە ەووی دەق و ئاراستەکردن و نمایش و پەیام و ئایدەلەژییەوە کوالیتەکی بەرزیان هەبەت، بەام مەرج نییە ژمارەیەکی زەر بینەر بە خەیان ەابکەشن.

3.هەکارە ئابووری و کەمەایەتییەکان:

هەندەك جار بەرهەمە شانەییەکان کە بینەرەکی زەر ەادەکەشن، پەیوەستن بە بارودەخی ئابووری و کەمەایەتی، وەك کەمی تەچووی بلیت، یان بانگەشەیەکی بەرفراوانی میدیایی بە ەاکەشانی بینەر، کە دوای بینینی بەرهەمەکە ئینجا تە دەگەن، میدیا و پەپاگەندە لەخشتەی بردوون، وەك فیلمەکەی کفن.

2. پەشبینی بەتاە

هەندەان لەبینەران بە هەسەنگاندنی بەرهەمەك پشت بە بەرهەمی ەابووردووی دەرهەنەرەك دەبەستن، کاریگەری لەسەر ئامادەبوونی بینەر دەبەت، کەچی ەنگە پەشبینیەکان لەسەر بنەمای ئەزموونەکانی ەابووردوو دروست نەبەت و ەوو بەووی حاەتەکی پەشیمان بوونەوە بەن، هەروا پەشبینی کردن لەسەر بەشداری پە کردنی هەندە ئەکتەری ناسراویش، دیسان هەر پەوەر نیە بە سەرکەوتن، ەنگە ئەکتەرەکانیش لەهەموو بەرهەمەکدا سەرکەوتوو نەبن.

دوالیزمی ریفەرم و شەش خای وەرچەرخانی کەمەنیزم بەرەو

ریفۆرمیزم.. ئاسۆ کۆمال

زۆر سوپاس بۆ بەشداری گرنگی هاوڕێم ئیبراهیم محمد، کە چەند مەسەلەیەکی پەیایخی وروژاندوە سەبارەت بە وتارەکم (شەشی سۆشیالیستی و ئەزمونی شۆڕشگانی سەدەی ٢٠)، کە جێگای گفتوگۆی جدین کە لێرەدا باسیان دەکەم.

لێرەدا لە چەند تەوەرێکدا ئەم گفتوگۆیە لەگەڵ هاوڕێ ئیبراهیم دا دەبینە پێشەوە. بە بەبیرهێنانەوەی خوێنەران تەوەرەی یەکەم بریتی بوو لە : بۆچی شۆڕشگانی تا ئێستا سەرکەوتونەبون؟

تەوەری دووەم : ئایا دوالیزمی ریفۆرم و شۆڕش بەشێکی کارکردی حزبێکی کرێکاریی یە ؟ ئایا هەکاری وڕگەانی سۆشیال دیموکراتی بەرەو ڕیفۆرمیزم و لادان لە شۆڕش چی بوو؟

سەرنجی هاوڕێ ئیبراهیم لەسەر وەڵامکانی من سەبارەت بەو پرسیارانەی سەرەوە بەم شێوەیە یە:

هاوڕێ برایم دەڵێ "دوالیزمی ریفۆرم و شۆڕش بەشێکی کارکردی حزبێکی کرێکاریی یە کە بیرۆ پێوەندی بە خەباتی کرێکاریی وە بردەوام بێت و دانەبڕێت لە خەباتی ڕۆژانەی کرێکاران و ناڕەزایەتیکان و ئامادەیی هەبێت پێویستە ریفۆرم کرێکاریی بەهێند وەربگیرێت، چونکە کرێکاران هەمووکات لە هەلومەرجی شۆڕشی کردندا نین .
هەروەها دەڵێت:
ئەگەر قسە لە سەر ئەو خەتکاندنەوە ی سۆشیال دیموکراتیە لە ئامانج و دەستگرتن بە ڕیفۆرمی وە وەک ستراتیج ، ئەوا ڕیشەی ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گەڕانکاریانەی لە پرۆسەی بەرهەمهێنانەوەی سەرمایەدا ڕوویان دا زەمینەی ئەوەی خۆشکرد کە ڕیفۆرمیزم وەک ستراتیژی سۆشیال دیموکراتی دا ببێتە ئامانج و ستراتیژ."

ئەوە ڕاستە کە هاوڕێ برایم دەڵێ " حزبێکی کرێکاریی یە کە بیرۆ پێوەندی بە خەباتی کرێکاریی وە بردەوام بێت و دانەبڕێت لە خەباتی ڕۆژانەی کرێکاران و ناڕەزایەتیکان و ئامادەیی هەبێت پێویستە ریفۆرم کرێکاریی بەهێند وەربگیرێت، چونکە کرێکاران هەمووکات لە هەلومەرجی شۆڕشی کردندا نین ." بەڵام ئەوەی لە ڕاستیدا ڕووی دا لە نەو سۆشیال دیموکراتی وەک حزبێکی کرێکاریدا، ئەوە بوو کە دروستبونی دوالیزمی ریفۆرم و شۆڕش لەو حزبەدا بوە خاڵی وەرچەرخانی کۆمۆنیزم بەرەو ریفۆرمیزم. لەم پرسیەدا سۆشیال

دیموکراتی لە قاڵبی حزبێکی ڕیفەرمیستدا مایەوە و وازی لە هەموو شێش کردنێک بەسەر سیستمی سەرمایەداری و دەزگای دەوڵەتی بورژوازیدا هێنا.

سەرەتا جیاوازی کەنسەپت و زاراوەی دوالیزم لە زاراوەی دوولایەنی سادە و گشتی دەخەمێوو . دوالیزم دەربێنێکی دیکارتە، کە بەمانای دوو لایەنی جیاواز یان ناکێک دەت، نێک دوو لایەنی هاوبەش. لەناو حزبی کرێکاریدا ڕیفەرم و شێش ناکێک و دوالیست نین بێکو هەردوکیان دوو بەشی یێک پرەسەی خەباتی کرێکارین. دوالیزم جیاوازە لە یەکەتی ئەرگانیکی دوو لایەنی خەباتی کرێکاران بە ڕیفەرم و شێش کردن لە بواری ئابوری و سیاسیدا لە کەمێگەی سەرمایەداریدا. دوالیزم واتە ناکێکی ئەم دوو لایەنەی خەبات بەیەکتر. واتە ناکێکی نیوان ڕیفەرم و شێشکردن. ئەمە یەکێک لە ئاوگێ ڕیشییەکانە کە بەسەر سەشیال دیموکراتی کرێکاریدا هات لە دوای کەمەنەی پاریسەوە. ئەم دوالیزمە خەی لە تەگەیشتنی جیاواز و دژ بەیێک نیشاندا لە نەو بزوتنەوەی کرێکاریدا سەبارەت بە جەگای ریفەرم و هەوەست بەرامبەر بە دەوڵەت و پەرلەمان و ئایندەی خەباتی دژی سەرمایەداری. کەواتە "دوالیزمی ریفەرم و شێش بەشێکی کارکردی حزبێکی کرێکاریی" نیە و بەپێچەوانەوە لەلای حزبی کرێکاری یەکەتیەکی ئەرگانیک کە لەنەوان ریفەرم و شێش یان لە نەوان خەباتی ئابوری و خەباتی سیاسی کرێکاراندا هەیە، نێک ئەم دوو لایەنە دژ بەیێک و جیاواز بن.

ئەم دوالیزمە وەرچەرخانە بەرەو ڕیفەرمیزم، کە وێک هاوە برایم دەڵێ: " دەگەڵەتەوە بە ئەو گەڵانکاریانەی لە پرەسەی بەرهەمهێنانەوەی سەرمایەدا ڕوویان دا". بەڵام بەتەنیا ئەم دەڵە ناتوانە ئەو وەرچەرخانە گەورەیە ڕەشن بکاتەوە و هەربەیە لەم پەستە دوورودرێژەدا ئەم مەسەلەیە ڕون دەکەمەوە، کە هیوادارم خوێنەری فەیسبوک تاقەتی خوێندنەوەی بابتەتێکی وا دورودرێژی هەبەت.
ئەم دوالیزم و ریفەرمیزمە گەڵانکاریێکی فکری و سیاسی بوە، کە دەگەڵەتەوە بە گەڵانکاری ئابوری و سیاسی بون لە دەخی سەرمایەداریدا و لە ململانەی چینایەتی کرێکاران دژی دەوڵەت و چینی بورژوازی دەسەڵاتدار. هەربەیە پەویستە ئەم خاڵی وەرچەرخانە وێک قەناغێکی جەگای بایەخی گەورەی مەژوویی شرەڤەیێکی هەمەلایەنە بکرە. گرنگە بەین چەن ئەو گەڵانکاریە سیاسیە بەهەی گەڵانی ئابوری سەرمایەداری ڕویدا و لەوەش گرنگتر بەلای منەوە ڕەشنکردنەوەی ئەو گەڵانکاریە سیاسیەیە لە خەباتی چینایەتی کرێکاراندا و بەچی بەشێک

لە چینی کرێکار و حزب و ێیکخراوە جەماوەریەکانی بونە ێیفەرمیست؟
گەان لە حزبەکەوە، کە لە پەناو ئامادەکردنی کرێکاران بە گەینی سیستمی سەرمایەداریدا دروست بووە، بەرەو حزبەک کە خەی ببەتە بەشەک لە دامودەزگای بورژوازی و هەشتنەوە و پاراستنی سیستمی سەرمایەداری، گەانەکی ێیشەیی و گەورەیە. ئەمە خاەی سەرەکی ئەم گفتوگەیەمانە، کە لەکدانەوەیە لە هەکارەکان و پرەسەی گەانی حزبی کرێکاریی لەسەدەی بیستدا. ئەمە هەرچەند لە ابردویەکی دووردا ەویداوە، بەام زەمینەکانی لە دنیای ئەمەدا وەکو خەی ماوە. وە سەرەتای ئەو گەانکاریانەیە کە دواتر ەەەوی بزوتنەوەی کرێکاریی گەیوە . ئەم وەرچەرخانە سەرجەم مەدەلی سیاسی و ئابوری سەشیالیزم لە سەدەی بیستدا دەگەە بە مەدەلی ریفەرمی سیاسی و ئابوری لە سەرمایەداری، دەیگەە بە مەدەلی سەشیالیزمی دەوەتی، کە لە لای هەردوو باە ێیفەرمیستی سەشیال دیموکراتی و شەشگەی بەلشەفی وەک مەدەلی دەسەاتدارەتیان جەگیر دەبەت. مەدەلەک کە هەرچەند ئەستا شکستی هەناوە و لە بنبەستدایە، بەام تا ئیستاش لە بزوتنەوەی کرێکاریدا بەدیلەکی سەشیالیستی تر جەگای نەگرتەتەوە، هەربەیە جەگای گرنگی پیدانی ئەمەمانە وبیرکردنەوەیەکی ەخنەگرانە لەم تەجروبەیە ەگا بەگەیشتن بە کەمەنیزمەکی نوە دەکاتەوە.
دوالیزمی ریفەرم و شەش خەی ناونیشانەک و نیشانەیەکی لادان و گەانکاری ێیشەیی ترە، کە لە ستراتیژ و ئامانجی بزوتنەوەی کەمەنیستی و کرێکاریدا دروست بوو. ئەم مەسەلەیە هەر بەتەنیا بە باسی ناکەکی نەوان خەباتی ئابوری و ریفەرم لەگە خەباتی سیاسی و شەشدا لەک نادرەتەوە. بەکو پەویستی بە لەکدانەوە لەو گەانکاریە بنچینەییانە کە ەویانداوە، وە ناسینی ئەو کەم و کورتیە فکری و پراکتیکانە، و ئەو هەسەنگاندنی تەجروبانەیە کە ئەم دوالیزمەیان خوەقاندووە.

لە دەورانی شەشەکانی ناوەاستی سەدەی نەزدەدا و لە خەباتی دیموکراتی بورژوازی دژی دەربەگایەتی و خاوەن موەکە ئەرستەکراتەکان، کرێکاران لە پەناو ئازادی و مافە ئابوریەکانی خەیاندا بەشداری ئەم شەش و خەباتە سیاسیە بوون. بەام بە سەقامگیری دەسەاتی پەرلەمانی بورژوازی، وەک ئاکامی جەگیر بوونی ئیمتیازات و یاسا و باج و شەوازی بەرهەمهەنانی سەرمایەداری و نەهەشتنی ئیمتیازاتی دەربەگایەتی، ئیتر بورژوازی بووە هەزی دەسەاتدار، وە کە سەرکوتی هەر خەباتەکی کرێکاری دەکرد کە دژ بە سیستمی سەرمایەداری دەوەستایەوە. سەرەتا بورژوازی تازە دەسەاتدار ئەم خەباتەی کرێکارانی ەاستەوخە سەرکوت دەکرد، و

هەروەک لە ئەڵمانیا یاسای دژی سۆشیالیستەکانی سەپاند و لە هەموو وڵاتانی تریش هەرشی بەردەوامی دەکردە سەر یەکێتیە کرێکارییەکان و هێزەکخراوە سۆشیالیستی و کۆمۆنیستییەکانی چینی کرێکار.

بەڵام دواتر و بەتایبەت پاش کۆمۆنەی پاریس بورژوازی بە ناچاری و وەک ئەمری واقع دانی نا بە دەوری چینی کرێکار و هێزەکخراوەکانیدا و هەر بۆیە هێرشگای لە قاڵبدانی ئەم بزووتنەوەیەی گرتە بەر لە چوارچێوەی دەسەڵات و دامەزراوەکانی بورژوازی خۆیدا و لە هەندێ لە وڵاتەکانی ئەوروپای ڕۆژئاوادا هێرشگا بە کاری یەکێتیە کرێکارییەکان و ڕۆژنامە سۆشیالیستییەکان درا وهێرشگریەکانی بەردەم دەنگدانی گشتی کۆمکرانەوە و نوێنەرانی سۆشیال دیموکراتەکان توانیان بەشداری هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکان بکەن و کورسی بدەست بهێنن.

ئەمە لەسەر بنەمای ئەم گۆڕانکاریە سیاسی و ئابوریانەی لە کۆمەڵگە و دەخی خەباتی چینایەتی نێوان کریکاران و بورژوازیدا ڕوویداوە دەچینە سەر ئەو ئاوگۆڕانەی بەسەر سۆشیال دیموکراتی کرێکاراندا هاتووە لەو دەورانەی سەرهەڵدا لە دوای کۆمۆنەی پاریسەوە تاکو جەنگی جیهانیی یەکەم.

لەم پرسیەدا ئەو یەکێتیە ئەرگانیکەی کە لێنین خەباتی ئابوری و خەباتی سیاسی کرێکاراندا لە بەیارنامەکانی ئینتەرناسیونالی یەکەم سەبارەت بە "بنەماکانی ئینتەرناسیونال و سەبارەت بە یەکێتیە کرێکارییەکان" [1]هاتبوو، گۆڕا بە دوالیزمی شۆش و ریفەرم.

پەیوەندی دیالەکتیکی نێوان خەبات بۆ باشترکردنی هەلومەرجی ئیستای ئابوری و سیاسی چینی کرێکار و پەیوەستکردنەوەی بە ئامانجی کۆتایی هێزگاری ئابوری و شۆش بەسەر دەسەڵات و سیستەمی بەرهەمهێنانی سەرمایەداریدا، هەمیشە لای مارکس جێگای گرنگی پیدان بووە و ئەمەش بووەتە مایەی مشتومە و جیدەلەکی زۆر لەگەڵ ئەو بەشە لە کرێکاران و سۆشیالیستە ئەنارکیستەکان کە دەوری ئەم پرسەیەی گۆشکردنی هێزەکخراوەیی و تەجروبەی سیاسی کرێکارانیان بەلاوە گرنگ نەبوو. مارکس خەباتی چینی کرێکاری بە هێزگاری لە پرسیەکدا دەبینی کە ئەم چینە ئامادەیی تەواوی هەیە و زەمینەی مادی لە کۆمەڵگەدا هێزخساوە بە گەیشتنی شۆشگێڕانەی کۆمەڵگە و بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی هەروەزی بە چین و چەوسانەوە.

دەورەی دوای کۆمۆنە دەورەیەکی دوالیزمی ئیفەلەشن و گۆڕانکاری

بزوتنەوەی کرێکاری. دیوەکی گۆشەی سۆشیال دیموکراتی و یەکێتیە کرێکاریەکان و جیهانی بوونەوەی خەباتی چینایەتیە. بەڵام ئەمە تەنیا دیوەکی ڕووداوەکان و دەخی دوای کۆمۆنەی پاریسە. دیوەکەی تری بریتیە لە چەند ئاڵوگۆڕێکی دژ بەیەک و ئاڵۆز.

بورژوازی ئەوروپا و جیهان لەبەرامبەر شۆکی کۆمۆنەدا خێرای ئەم چینەی لەسەر سیستمی کۆمەڵایەتی سەرمایەداری دڕک پێ کرد و بەدیل و "گۆڕەپانی" خۆی بینی. هەربۆیە لەلایەک کەوتە تونەکردنەوەی فشار لەسەر هەموو ئەو ڕێکخراوانەی کە سەر بەو "کۆمەڵەی ئینتەرناسیونالی کرێکاران" بوو، وە لە لایەکی تریشەوە سیاسەتێکی ئاشتیانەی بەرامبەر یەکێتیە کرێکاریەکان گرتە بەر بەو مەبەستەی کاریگەریان لەسەر دابنێن.

لیبرالیزمی بورژوازی وەک بزوتنەوەیەکی سیاسی و ئابووری باڵادەست بوو، وە لەسەر بنەمای گۆشەی جیهانی سەرمایە کاریگەری لەسەر بزوتنەوەی کرێکاریی دانا و توانی ئاستی چاوەڕوانی و شێوازی کاری یەکێتیە کرێکاران لە قاڵبی ریفورمیزم و پەرلەمانتاریزم بەرتەسک بکاتەوە و ململانێی بیروڕای شۆڕشگێڕانەی نەو بزوتنەوەی کرێکاریی بکا. لە چەشنی فابیەکانی بەریتانیا و "ئیمکانگەرا"کانی فەرەنسا.

چینی کرێکار لەم دەورەیەدا ڕووبەڕووی کۆمەڵێک کێشەی نوێ بووەوە، کە جیاواز بوو لە کێشەی دەورانی سەرکوتی دەوڵەت و برسێتی لەئادەبادەری جاران. لە کاتێکدا گۆشەی سەرمایەداری بە دەورەیەک ڕەخسا بوو ، تۆڕێکی ئەرستوکراتی کرێکاری دروست بوبو کە پلە و پۆستی سەرەوەی سەندیکا و یەکێتیە کرێکاریەکانیان بەدەستەوە گرتبوو.

لەهەمان کاتدا گۆشەی سۆشیال دیموکراتی و سۆشیالیستەکان و یەکێتیە کرێکاریەکانیش گەیشتە ئادیەکی بەرز، کە توانی زەربەی فشارەکانی دەوڵەتە بورژوازیەکان لەسەر کاری سیاسی و جەماوەری لابەرێ و ئەمەش زەمینەی کاری یاسایی و پەرلەمانی کردەوە و ئەم چینە پێی نایە مەیدانێکی تازەی خەباتی سیاسیەوە.

ئەو پرسیارەی لەم دەورەیەدا دروست بوو ئەوە بوو، کە دوای ئەو گۆشە ئاسیەیەی بزوتنەوەی کرێکاری و سۆشیال دیموکراتی کردی، ئایا ستراتیژی گەیشتنە دەسەڵات چیبێ؟ وەڵامەکانی نەو بزوتنەوەی کرێکاری و سۆشیال دیموکراتی بەم مەسەلە و دەخە نوێیە جیاواز بوون و هەربۆیە کۆشە و ناکۆکی لە نێوخۆی بزوتنەوەکەدا سەریهەڵدا. ئەمە

ئەو ئەزمایەی ودوالیزمی ریفۆرم و شکستی سۆشیال دیموکراتیە کە هاتە ئارا وچارەنووسی بزوتنەوەی کرێکاریی گرێی.

ئینگلس ووی بە حزبی سۆشیال دیموکراتی ئەڵمانی ئەو پرسیارە دەکا کە "ئاکامی هەموو ئەمانە دەبی چی بێ؟ ئەوانەی کە حزب کتوپڕ، لەکاتی بریاردا، نەزانە چی بکا؟ لە کاتێکدا کە ناڕەشنی و نادڵنیایی هەبە سەبارەت بە خاڵە بنەڕەوەکان، ئەو خاڵانەی کە پێشتر هیچ کات گفتوگۆیان لەسەرنەکراوە؟"[2]

کەواتە " ناڕەشنی و نادڵنیایی" هەبووە سەبارەت بەم ستراتیژیەی حزبە جەماوەریە سۆشیال دیموکراتەکان بە گرتنی دەسەڵات و کاراکتەری خەباتی چینایەتی و پێیوەندی نێوان کرێکاران و بورژوازی لە کۆماری دیموکراتیدا و گەیشتن بە حکومەتی سۆشیالیستی لەڕێگەی هەڵبژاردنی پەرلەمانیەوە .

بەڵام دوایی ڕەشن بووە کێشەکە هەر "ناڕەشنی و نادڵنیایی" نیە لەوەی سۆشیال دیموکراتی دەبە چی بکا؟ بەڵکو، "دەرکەوت کە گۆشەی حزبە سۆشیال دیموکراتە جەماوەریەکان بەرەو شێوازێکی هووبڵووبونەوە نەچوو، بەڵکو فۆرمێکی تێکەڵاوبوونی بزوتنەوەکەی لەگەڵ سیستمی مەوجوددا (سەرمایەداری) لە دروست بوو."[3]

هەرچەند لای مارکس و ئینگلس ئەم لادانانە لە بنەما کۆمۆنیستیەکان لە نەو بزوتنەوەکەدا هەستی پێکراوە و ڕەخنەی لێگیراوە. بەڵام بەتایبەت دوای ۱۸۹۰ لە کاتێکدا کە بزوتنەوەی سۆشیال دیموکراسی جەماوەریی دەبەتەوە، ئیتر ئەم مەترسیەی کە بزوتنەوەی کرێکاری ببەتە بەشێک لە سیستمی سەرمایەداری زۆرزیاتر گۆشە دەکا. ڕەخنەیەک لە ئینگلس هەبە ئەوەیە کە حسابی کۆمی بۆئەم مەترسیە کردووە.

گرێان لە حزبەکەوە کە لە پەناو ئامادەکردنی کرێکاران بۆ گۆڕینی سیستمی سەرمایەداریدا دروست بووە بەرەو حزبێک کە خەی ببەتە بەشێک لە دامودەزگای بورژوازی و هێشتنەوە و پاراستنی سیستمی سەرمایەداری گرێانکی ڕیشەییە.

دوالیزمی ریفۆرم و شکست خەی ئاکامی گرێانکاری ڕیشەیی ترە، کە لە ستراتیژ و ئامانجی بزوتنەوەی کۆمۆنیستی و کرێکاریدا دروست بوو.

جیاوازیەکانی نەو بزوتنەوەی کرێکاریی سەبارەت بەم دەخە خەی لە بەرگی دوالیزمی ریفۆرم و شکستدا نیشاندا، و ئینترناسیونالی دووەم و بزوتنەوەی کرێکاریی لە ژێر ئەم ناونیشاندا بوو بە دوو

بشو. لردا باس لو گانکاریشییان دکین کلستراتیژ و ئامانجی بزوتنوی کمنیستی و کرکاریدا دروست بوو. هروها باسی خنی هرکام لمارکس و ئینگلس لو هوستاندکین کبرامبر بدوتی بورژوازی و مانو لبازنی ریفرم لنو سشیال دیموکراتیدا خراوتوو. دواتریش خنکانی پانکوک و لینین و زالوکسبورگ لریڤیژینزم و پرلمانتاریزم دخینوو، تاکو دیدکی شن لو کشمکش و ئاوگانمان هبکلم بزوتنودا ویداو، و بزانین چن ئم بزوتنو کرکاری و کمنیستیبپی دخ و گانکاریسیاسی و ئابوریکان و مسلکانی ناو خباتی چینایتی گانی یشیی بسردا هاتو؟

لدوای کمنو مسلی پیوندی نوان کرکاران و دوتی بورژوازی دبتیکک لکشکان و جیاوازیکان . لسای ۱۸۷۵مارکس خنلاسال دگر و د“تنیا لاسال خی، بلخبایی بوون و خیاکانیو، لتوانایدایکباو بوبکا کمومکین، بهی یارمتی ورگرتن لحکومتو، کمگیکی نو دروست بکی هر بو ئاسانیی کهکی تازی ئاسن دروست دکی.”[4]

ئم لوامی ئو بندی “برنامی گت” دایکلاسال د“بگکردنو بچارسری مسلی کمایتی، حزبی کرکارانی ئمانیا داوادکن کبیارمتیدانی دوت هروزیبرهمهینرکان دروست بکر.”[5]

مارکس درژبم خنیددا سبارت بتگیشتنی لدوتی بورژوازی و چنیتی گینی هلومرجی برهمهنانی سرمایداری، و د“کاتک کریکاران هوددن بدیهنانی مرجکانی هروزیبرهمهنرکان لئاستی هموو کمگدا، ئم تنیا بمانای ئویکاردکن کهلومرجی ئستای برهمهنان ششگان بکن، ئم هیچ پیوندیکی هاوبشی نیلگدامزراندنی هروزیبرهمهنرکان بیارمتی دوت. ئوندی سبارت بکم هروزیکانی ئیستاو بت ئوندبایخیان هیکدستکردی سربخی کرکاران، و چ لاین حکومتکان و چ لاین بورژوازیو ناپارزرن.”[6]

ئم جرلهاوکاری لگحکومتی بورژوازیدا، دوای مارکس لاین ئینگلسیشو دراوت بر خن. ئم کاتک نونرانی

کرکاران چوونت ناو پرلمانی ئمانیا و بشداری دکن. لنامیکدا بـ J.P. Becker دنوسـ "ئم نونرانـ لـ پرلمان 'پشنیاری پزتیڤانـ' بـ حکومتی ئستا دکن کـ چن لـ شتـ بچوککاندا کارکان باشتر بکن و هتد، وـ کرکاران کـ بـ کسانی درویـ یاسا دانراون و بـ دست و پی بستراوو دراونتـ دست فتاری مزاجی پلیس، چاووانیان لدکر ئمـ بـ نونرایتی کردنی خیان دابنن! ئوی تایبتمندی سرنج اکشی بزوتنوی کرکارانی ئمانیایـ ئویـ کـ هی لیدرکان لالین جماورو چاک دکرتو."[7]

لفرنسا "ئیمکانگراکان" و لـ بریتانیاش "فابیکان" لـ ناو بزوتنوی کرکاریدا همان هوستیان برامبر بـ دوتی بورژوازی ورگرت و همان بچوونی لیبرالی بورژوازیان پیوکرد کـ دیانوت "پرلمان هموو چینکان وناککـ چینایتیکان لناودبا، بـبـ جیاوازی، لگی مافی دنگدان و مافی بشداری لـ حکومتدا"[8]

ئم توانینـ سبارت بـ دوت و دزگاکانی ، وک پرلمان و دنگدان و دستور و حکومت وهتد..ئو ئاوگی سرکیـ بوو کـ لـ نو سشیال دیموکراتی و بزوتنوی کرکاریدا سریهدا و بوو باکی نو بزوتنوی کرکاری کـ لـ فلسفـ و ئابوری و سیاستدا دواتر بشوی مکتبکی فکری و سیاسی و ئابوری جیاواز لـ کمنیزم خی ساغکردو. ئیتر مسلی سرکی ئم بای نیو سشیال دیموکراتی چنیتی بشداری و پاراستنی ئم دوتـ قومیانیان بوو. چنیتی پاراستنی پرلمانتاریزم بوو، کـ ئنجامکی دنگدان بـ پژکانی چینی بورژوازی بوو. دنگدان بـ پاراستنی گومرگی، دنگدان بشی جیهانیی ئیمپریالیستی، هاوپیمانی لگی حزبـ بورژوازیکان و بشداری لـ حکومتـ بورژوازیکاندا هتد..

ئینگلس لـ سای ۱۸۹۱دا لـ خنـ لبرنامی ئیرفورتی سشیال دیموکراتی ئماندا ئاماژ بـ مترسی گشی ئم "ئپرتنیزمـ" دکا و دی "ئمـ لـ بیرچوونویکی گوریـ، مبدئکان لبرامبر برژوندیـ کاتیکانی ژدا هدسنگندرـ، ئم خبات و هودانانـ بـ سرکوتنی ساتـ کاتیکان بـبـ گودانـ ئنجامکانی دواتری، ئمـ قوربانیکردنی ئایندی بزوتنوکیـ لـ پناو ئستایدا، لوانیـ مبست "استگیانـ" بـ، بام ئمـ ئپرتنیزمـ و هروا دمینتو، وـ ئپرتنیزمکی

"ڕاستگۆیانە" لەوانەیە ترسناکترینیان بێت."[9]

دوای دوو دەیە ئەم مەترسیەی ئینگلس دەبێتە ئەزمونێکی جدی، کە سۆشیال دیموکراتی دەخاتە ژێر ئەو پرسیارەوە، کە ئایا لە ڕۆژگاری پەرلەمانەوە خەبات بۆ سۆشیالیزم بە کوێ دەگا؟

ڕۆزا لەکسمبۆرگ لە ١٩٠٤ دا دەنوسێ "پەرلەمان بۆ بورژوازی ئەو قازانجی جارانی نیە کە دژی دەربەگایەتی بۆکاری دەهێنا و پەرلەمانی ئێستا بە دانانی بودجە و قەوانەی سوپا، ئیعتباری نوێدان بە ژەنراڵەکانی شۆڤینیکانی بازرگانیە". ئەو پرسیارە دەکا کە سۆشیال دیموکراتی "ناتوانێ لەوە زیاتر بکا، لەوە دەچێ، بەرەو خێ قوربانیکردن بچێ، بەرەو قوربانیکردنی سۆشیالیزم دەچێ لە سەر مێزی پەرلەمانتاریزمی بورژوازی، ئایا ئاکامی ئەمە چی دەبێ؟ هێواشانەوەی بزوتنەوەی کرێکاریی، ناڕۆشنی ئایدیاکان، لادانی ئەخلاقی نوێنەرانی حزب. ئاکامی پاپۆپی تاکتیکی وەزارەتی Jaurès' (سۆشیالیست) لە فەرەنسا بەشێوەیەکی ڕۆشن خزمەت دەکا بۆ ئاگادارکردنەوەی هەموو بزوتنەوەی جیهانی پرۆلیتاریا، کە ئەمە ئەو ڕۆگایە نیە بتوانێ بەر بە داکشانی پەرلەمانتاریزمی بورژوازی بگرێ." [10]

ئەم داکشانەی پەرلەمانتاریزمی بورژوازی ، نیشانەی سەرهتاکانی بنبەستی لیبرالیزمی بورژوازی و دەورانی ئەزمەی جیهانی و پێویستی ئیمپریالیزم بۆ شۆڤینیزم و بۆ شەڕ بوو.

هاوکات ئەوەی ڕۆزا لەکسمبۆرگ لە ساڵی ١٩٠٤دا باسی دەکا سەرهتای بنبەستی سۆشیال دیموکراتیە کە لەدوای کۆمۆنەی پاریسەوە نەیتوانیوە شۆڕشکی تر جگە لە ڕۆگەی پەرلەمانی بگرێتە بەر لە خەباتی چینایەتیدا!

هەربۆیە کاتکیش ئەزمەی لیبرالیزم و پەرلەمانتاریزم دەستپێدەکا ولە دەیەی یەکەمی سەدەی بیستدا دەچینە ناو دەورانی توندبونەوەی ململانێی ئیمپریالیستی و داهمانی "ئاشتی و دیموکراسی" لیبرالیزم، ئیتر ئەم سۆشیال دیموکراتیەش توشی ئەزمە و جیابونەوەیەکی گەورە دەبێ. ئەو زەمینەیەی پەرلەمانتاریزمی دونێ، کە بزوتنەوەی کرێکاریی لەسەری گۆشەی سیاسی دەکرد، دەگۆڕێ و بورژوازی لەڕۆگەی شۆڕش و سەرکوتی بزوتنەوەی شۆڕشگێڕانەی کرێکارانەوە دەستهاتی سیاسی خۆی هادەگرێ. هەربۆیە ئیتر ئەوەی ئینگلس لەسەر پەرلەمان دەیوت لەگەڵ دەورەی ئەزمەی سیاسی و سەربازی ئیمپریالیزم نادەهاتەوە.

ئو دیوت "کسک دتوان بیهنتن پش چاو کن لوانی کمگی کن گش بکا بن شویکی ئاشتیان بن کمگیکی نو لوتاندا کن نونرانی خک هموو دساتکیان لدستدای، لو شونی، ئگر لاینک پشتیوانی زربی خکی لن پشت بت، ئو دتوان ئو بکا کن لگ گی دستوری بگونج: وک لن کماری دیموکراتی وک فرنسا و لن ئمریکا و لن شانشینی بریتانیا."[11]

لم دور نویی ئزمی لیبرالیزم و پرلمانتاریزم و سرهدانی شپلی شگانی کرکاراندا گانکاری بسرسشیال دیموکراتی کرکاریدا دت و سشیال دیموکراتی بن گیشتن دسات پویست بوو لن درویی پرلمانتاریزمدا بدوای ستراتیژکی تردا بگ.

بام سرای خنکانی مارکس و هوکانی ئنگلس لن خشباوی بن دوتی بورژوازی و دوورکوتنو لن ئپرتنیزم، سشیال دیموکراتی لن بزوتنویکو کن دیویست سیستمی سرمایداری بگ بن سشیالیزم، و لن گی کمنو دزگای دوتی بورژوازی هوشاندو ، گدرا بن بزوتنویک کن زربی یزکانی کوت ژرکاریگری وتی لیبرالیزم و ریفرمیزم و پرلمانتاریزم. ئم وت سرتا خی وکو یڤیژینیزم ناساند، واتن وک وتک کن بانگشی خوندنو و چاوخشاندنو بن بنماکانی کمنیزمدا دکرد، بام لکتاییدا ئم دوریدا، واتن لگ هگیرسانی جنگی جیهانیی یکمدا، سشیال دیموکراتی نگی ئم یڤیژنیزمی گرت.

هربی پویست ئم پرسی زیاتر شرڤ بکین تا بزانین چ پیوندیک لن نوان ریڤیژینزم و لیبرالیزم و پرلمانتاریزم و سشیال دیموکراتیدا هی؟

دیالکتیکی گش و پرسندنی بزوتنوی کرکاریی و سشیال دیموکراتی هاوکات بوو لگ باوبونوی پتای ریڤیژینزمدا لهموو واتن سرمایداریکان. لینین لن سای ۱۹۰۸ دا د "چی یڤیژینیزم دکاتن کارکی حتمی کن دبن لن کمگی سرمایداریدا وبدا؟ لبرئوی، لن هموو واتکی سرمایداریدا، لپا پرلیتاریادا، توژکی زری ورد بورژوازی هی. برهمهنانی بچوک پشتر و ئستاش بردوام سرمایداری برهم دهنتو. سرمایداریش یزکی تواو لن "چین

ناوندکان" دروست دکا (پاشکی کارگ ، کارکردن لناو ماندا،کارگ بچوککان ک لو واتدا بفراوانی هن،..). ئم برهمهنر بچوک نویان پا پودنرن، بپی دورکیان، حتمن ب یزکانی پرلیتاریا. هربیی ئاسایی ک بیروبچون وردبورژوازیکانیشیان بردوام بچت ناو یزکانی حزب کرکاری برفراوانکان."[12]

بگومان ئم تواوی کشی سرهدانی بچوونی ناکک و لوان ریڤیژینزم لناو سشیال دیموکراتیدا نی. واتیڤیژینیزم بتنیا لکاریگری هاتنی چینی وردبورژوازی و بچوون و جیهانبینیکیدا برتسک نابتو. هربیی دواتر لینین لسای ۱۹۱۰ ئاماژ ب بچوونکانی ئنتن پانیکوک دکا[13] و "ئنجامگیری زانستیکانی" نامیلکیکی ئو وندکاتو لسر هکارکانی سرهدانی ریڤیژینزم لناو بزوتنوی سشیال دیموکراتی کرکاری جیهانیدا.

پانیکوک ئاماژ ب فاکتر جراوجرکانی دروستبوونی ناککیکانی ناو بزوتنوی کرکاری و سشیال دیموکراتی دکا. لردا ئوی گرنگ لم لکدانوی پانیکوک دا ئویی ک باسی چینی کرکار خی دکا ک بچی و چن توشی ئم کشان دب؟ باس لئاستی گشی سرمایداری و کاریگری لسر تگیشتنی سشیالیستی چینی کرکار دکا. باس لئاستی گشی هزی برهمهنری کرکار و ادی چ بوونوی ژمارکی لیک ناوندا و ئاستی کخراو بوونی و فربوونی پابند بوون ب سیستم و ئاستی هژاری دکا.

هاوکات باسی ئو گانکاریان لشوکانی خباتی چینایتی کرکاراندا دکا، ک بشوی "بازدان" ئم بزوتنویی دگ و ترس دخات دی سیستمی سرمایو. بشویکی سرکی تئکید لبزوتنوی کرکاریی وک بزوتنویکی زیندوو دکا، ک لچوارچوی هلومرجکی مژوویی و ئابوری و سیاسی دیاریکراودا وت و دیدگای جیاجیای تدا دروست دب ب وامدانو ب کشکانی خباتی چینایتی.

ئم لسرو باسی لیبرالیزمی بورژوازیمان کرد وک یکک لفاکترکانی کاریگری لسر دروستبوونی ناککی و لادانکانی نو بزوتنوی کرکاریی لوتی ششگان و دروستبوونی بای ریفرمیستی لنو چینی کرکاردا.

پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە کە بۆچی ئێم بۆچون و دیدگا و لێکدانەوە لیبرالیستیە کاریگەری لەسەر خەباتی کرێکاران دادەنێ؟

وەڵامەکەی ئەوەیە کە چینی کرێکار لەخەباتێکی زیندووی چینایەتیدایە و بەپێی ئاستی گەشە و تێجروبەی خۆی بەو ئاستیە دەگا، کە چ ڕێگایەک ئەو لە دەست چەوساندنەوە ڕزگاردەکا. ئێم ئەنجامگیریە سادەیە خۆی لەدڵی دەخێکی ئاڵۆزو دوالیزمی خەباتی ئابووری و سیاسیدا یەکلایی دەبێتەوە. هەرچەند کەمێگەی سەرمایەداری گەشە بکا و هێزی بەرهەمهێنەری کرێکار گەشە بکا و تێجروبەکانی خەباتی ڕاڕانە و "بازدان" وشۆڕشکانی زیاتر بێت ئەوەندە نزیکتر دەبێتەوە لەو ئاستە و بەدیلەی کە دەتوانێ قاڵبی سیستەمی سەرمایەداری تێپەڕێنێ و ئێم وشیاری و تێجروبەیە ببێتە "خواستکی گشتی و کۆلێکتیفی" ملێۆنەها و ملیارەها کرێکار.

ئەم پرسەی واقعی خەباتی چینایەتیە، کە بەپێی ئاستی گەشە و توانایی سیاسی و ڕێکخراوەیی چینی کرێکار مەسەلەی شۆڕش و دەسەڵات مەترح دەبێت نەک بەپێی عەقڵی شۆڕشگێڕانەی گروپێکی کەمەنیستی یان حزبێکی کەمەنیستی. وەک مارکس لە ڕێخنە لە گروپێکی ناو "کەمێگەی کەمەنیستکان" دا دەڵێ؛ " بە ئەوان ئەو هەلومەرجە ڕاستەقینەی کە هەیە، هێزی پاڵنەری شۆڕش نیە، بەڵکو بەتەنیا بوونی خواستە. کاتێک ئێمە بە کرێکاران دەڵێین، پێویستە ۱۵، ۲۰، ۵۰ ساڵ بۆ شۆڕو خەباتی ناوخۆ(چینایەتی) دا تێپەڕن، نەک تەنیا بە گۆڕینی دۆخ، بەڵکو بۆ چاکردنی خۆتان وە بۆ ئەوەی نیشانی بدەن کە دەتوانن بانادەستی سیاسیتان هەبێت. هەروەک دیموکراتەکان کە وشەی خۆکیان کردوە بە بت، ئەوەش وشەی پرلیتاریاتان وا لێکردوە. هەروەک دیموکراتەکان، ئەوەش زاراوەی شۆڕشتان خستەتە شوێن ئیقولوشنی شۆڕشگێڕانە "[14]

ئێم جۆرە ناسینەی شۆڕش کە بتەک نیە و تەنیا زاراوەیەکیش نیە، بەڵکو دیاردەیەکی دیالێکتیکی و یەکێتی دژکانە خۆی کلیلی دۆرک کردنی هەموو ئەو مێژووی خەباتی چینایەتی کرێکارانە کە پێ لە هەوراز و نشێویە و سەرکەوتن و شکستە. دۆرک کردنی ئەوەی بۆچی لەم دۆرەیەدا کە چینی کرێکار لە باری سیاسی و ڕێکخراوەییەوە گەشە دەکا، بەڵام پێتای ریفیژینیزم و لیبرالیزم و پارلەمانتاریزم دایدەگرێ ؟ وەک بەدروستی لینین دۆریدەبڕێ، کە "ئێم جیاوازیانە سەرچاوەکەی خۆی ئەو خەسڵەتە دیالێکتیکیەیە کە گەشەی کەمایەتی چینی کرێکار هەیەتی کە لەدڵی ناکۆکیکاندا و لەڕێگەی ئێم ناکۆکیانەوەیە دێچێتە پێش"[15]

سەشیال دیموکراتی لەم دەورەیدا بەباشترین شەو ڕێگاکانی گەشەی سیاسی و ڕێکخراوەیی کرێکاران لە مەیدانی کاری حزبی وسەندیکایی و پەرلەمانی و ڕۆژنامەگەری دەناسەتەوە و کاری جدی دەکا. ئینتەرناسیونالی دووەم و حزبە کرێکاریەکان لەزەربەی وەاتاندا دروست دەکا. لەم ماوەیەی ١٩٠٥ تا ١٩١٣دا ژمارەی کرێکارانی سەندیکاکان لە ٣ ملەونەوە بووە ٦ ملەون و سەشیال دیموکراتی ئەمانی ، فینلاند و سوید لە ٣٠٪بە٤٠٪ی دەنگیان هەنا لە هەبژاردنە پەرلەمانیەکاندا. هەروەها کەمەی فابینەکانی بەریتانیا کاریگەری گەورەیان لەسەر سەشیالیستە ریفەرمیستەکان و لەوانەش برنشتاین هەبوو، ئەم کەلتورە پەیوەندی پەیداکرد لەگەڵ هەندا و ئەسکەندناڤیشدا.[16].

ئەمانە لەگەڵ پرەسەی دروستبوونی دەوەت ومەرکەزی بوونەوەی دەسەات و بازاەی ناوخەیی و هاوکات پەشبەکەی سەرمایەی مەنپەلی و ئیمپریالیستی چووەتە پەش و زەمینەی دروستکردنی توەژی" ئەرستەکراتی" کرێکاری و گەانی فەرمی کاری حزبی و سەندیکا کرێکاریەکان بە دەزگایەکی بیرەکراتی و نوخبەیی، بەرتەسککردنەوەی چالاکی سیاسی و ڕێکخراوەیی بەپەی یاسا و فشار و سەرکوتی مانگرتن و چالاکی شەشگەانەی کرێکاران. ئەمانە هەموویان فاکتەربوون لە دروستبوونی ئەو دوالیزمەی لە نەوان گەشەی سیاسی کرێکاران لەلایەک و کەوتنە ژەر هەژمونی فکری و سیاسی ناسیونالیزم و لیبرالیزم و پەرلەمنتاریزمی بورژوازی لەلایەکی ترەوە.

لەگەڵ سەرهەدانی ئەزمەی سیاسی و سەربازی ئیمپریالیزم ئەم دوالیزمە بزوتنەوەی کرێکاریی شەق دەکا. سەشیال دیموکراتی ڕووبەڕووی دەورەیەکی نوە دەبەتەوە کە دەبە هەوەست بەرامبەر بە بورژوازی و دەوەتەکەی و سیاسەتە ئیمپریالیستیەکانی دەرببە و ڕووبەڕوویان بەتەوە. ئیتر ئەم کارە بە پەرلەمانتاریزم و لە چوارچیوەی کاری ڕیگاپەدراوی یاساییدا ناکرە. چینی کرێکار چیتر ناتوانە لە قاەبی کاری سەندیکاییەکی پیشەییدا بمەنتەوە کە تەنیا مەسەلەی کرە و ریفەرمی ئابوری هەبە، چونکە سەرجەم کەمەگە و چینی کرێکار گیرەدەی سیاسەتی شە و تاەانکاری و سەرکوتی بە پەردەی بورژوازی و دەوەتەکەیەتی. هەربەیە سەشیال دیموکراتی پیویستی بە فکر و سیاسەتی کەمەنیستی نوە دەبە سەبارەت بە شەش و دەوەت و گەانکاری کەمەایەتی .ئەم کەشانە خەیان لە چەند مەیدانی سیاسی و ئابوریدا نیشان دەدەن ، لەوانە چەنیەتی هەوەست بەرامبەر بە دەوەتی بورژوازی، چەنیەتی بەشداری لە پەرلەماندا، شەوازی

ڕکخستنی جەماوەری کرێکاران، مانگرتنی گشتی و شۆڕش وشۆڕەی جیهانی و هتد..

ریفیژینزمیش سەرتا لەلایەن برنشتاینەوە وەک سەیرکردنەوە و چاوخشاندنەوە بە بنەماکانی بیروباوەڕەی مارکسدا هاتە کایەوە سەبارەت بە گۆڕان و ئازمەی سەرمایە. دواتر باسی ئەوەی کە؛ گرنگی دەستکەوتی کاتی و ریفەرم گرنگترە لە ئامانجی گەیینی سیستەم و "بزوتنەوە هەموو شتکەوە ئامانج هیچ" هاتە گۆڕێ. دواتریش ئەمانە بووە چوارچێوەیکی سیاسی و عەمەلی بە ئامانجی ریفەرم و بوونە بەشک لە خودی سیستمی زاڵی سەرمایەداری و پەرلەمان و حکومەتکەی و وەرگرتنی ئیمتیازاتک بە توژی کاربەدەستانی حزبی و حکومی و سەندیکایی کرێکاران. هەر ئەم بۆرژوەندیە مادی و بەرتەسکیە فکریانە بوون کە ئەم هێوتە ریفەرمیستیەی لە نێو بزوتنەوەی کرێکاریدا زاڵ کرد. ئەم "گروپە کە نوێنرایەتی بۆرژوەندیەکی جیاوازیان دەکرد گەشەی سەرمایەداریان بە گەشەی سۆشیالیزم دەزانی".[17]

لەکاتی ئازمەی سیاسی و سەربازی نێوان دەوڵەتە سەرمایەداریەکاندا ئەم هێوتە ریفەرمیستی و ئۆپەرتونیستیەی نێو سۆشیال دیموکراتی تەواو هەنگی ئەم ریفیژینزمەی لە نیشت و ئامانجی کاتی مانەوە لە پەرلەماندا و مانەوە لە قابیی دامەزراوە هەسمیکانی دەوڵەتدا کرایە ئامانجی پیرۆزی"دیموکراسی". ئیتر کاوتسکی وەک برنشتاین قسەکەری هەسمی ئەم "دیموکراسی بورژوازی"ە بوو. ئەمە تێکشکانی بزوتنەوەی کرێکاریی بوو لەبەردەم بتی دەوڵەت و سیستمی سەرمایەداریدا. شکست بوو بەهەی دیموکراسی هەڵخەڵەتێنەرانەی بورژوازیەوە.

بەگام لەگەڵ قوبوونەوەی ئازمەکانی سەرمایەدا شاهیدی سەرهەڵدانەوەی شۆڕشگێڕانەی بزوتنەوەی کرێکاران بوین. هەربۆیە لە نێو بزوتنەوەی کرێکاری جیهانیدا پۆیستی دەرک وستراتیژی تازەی هەنایە ئاراوە بە چەنیەتی تێپەڕین لە سەرمایەداریەوە بە سۆشیالیزم و دروستکردنی بەدیلێک بە ئینتەرناسیونالی دووەمی سۆشیال دیموکراتی.

ئەم دەخە نوێیەی خەباتی چینایەتی ئاوگۆڕەی لە سۆشیال دیموکراتیی جیهانیدا دروست کرد و ژێر پەی تیریکانی ریفیژنیزمی سەبارەت بە گەشەی سەرمایەداری و پیرۆزی دەوڵەتی بورژوازی ودیموکراسیە پەرلەمانیکەی بەش کرد .

وەک پێشتر ئاماژە هەستی پێکرد، کە سۆشیال دیموکراتی ناتوانێ لە قاڵبی تاکتیک و ستراتیژی جارانیدا بمێنێتەوە و بەتایبەت لەژێر کاریگەری دەخی شۆشگێڕانەی ڕووسیادا شەوازێکی نوێی شورایی و مانگرتنی جەماوەریی، کە جیاوازە لە خەباتی پەرلەمانی، دەردەکەوێ. ئەم جارەکی تر ئەو حوکمە بنەڕەتییەی لە سەرەتای ئەم کتێبە دا ئاماژەمان پێدا دەسەلمێنێتەوە، کە خەباتی چینایەتی بە کۆشش و بنبەستی سۆشیال دیموکراتیەوە قەتیس نابێتەوە و لەگەڵ دەورێکی نوێ لە ئەزمەی سەرمایەداری جیهانی و بنبەستی سیستمی سیاسی بورژوازی و پەرلەمانتاریزم و لیبرالیزمەکەی، جارێکی تر چینی کرێکار پێویست بوو وەڵامی شۆشگێڕانەی خۆی بە دەوڵەتی بورژوازی بداتەوە و سیستمی سیاسیی ئەڵتەرناتیڤی خۆی نیشان بداتەوە.

لەڕەدا دەگەینە قەناعەتکی جیاواز و نوێ لە خەباتی چینایەتیدا، کە دیسانەوە چینی کرێکار لەڕێگەی شۆڕشەوە، بە وەڵامی ئادیکاڵانەی خۆی بە ڕامبەر بە سیستمی سەرمایەداری ئاشنامان دەکا. من لە بەشکانی کتێبی "کۆمۆنیزمی نوێ" دا بە دوورودرێژی باسی کاریگەری ئەم مەدەڵە سیاسی و ئابوریەی سۆشیالیزمی دەوڵەتی بەڵشەفیکانیشم کردوە لەسەر شۆشی سۆشیالیستی ئۆکتۆبەردا و خوێنەران دەتوانن لەوەدا بیبینن و هەربۆیە لەڕەدا باسی دوالیزمی شۆش و ئیفڕم تەواو دەکەم .

بەشی سێهەمی ئەم گفتوگۆیە لەسەر پرسەی شۆشی سۆشیالیستی دەبێت.

[1] ماركس، ئینتەرناسیونالی کرێکاران، ١٨٦٤، بەزمانی ئینگلیزی

The International Workingmen's Association 1864General Rules, October 1864

[2] چۆن جیهان دەگۆڕێن، ماركس و ئەنگلس و سیاست، ل ٦٩، هوبسباوم، بە زمانی ئینگلیزی.

[3]چۆن جیهان دەگۆڕێن، ماركس و ئەنگلس و سیاست، ل ٦٨، هوبسباوم، بە زمانی ئینگلیزی.

[4] ئاخنە لەبەرنامەی گوتە، ماركس، ل٢٣٣،مختارات ماركس و انجلز،جلد٢،دارالتقدم

[5] هەمان سەرچاوە،ل٢٣٢

[6] ئاخنە لەبەرنامەی گوتە، ماركس بە ئینگلیزی

https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1875/gotha/ch03.htm

[7] نامەی ئینگلس بە بیکەر https://www.marxists.org/archive/marx/works/1880/letters/80_04_01.htm

[8] لینین، مارکسیزم و ریڤیژینیزم، ل ٤٢١،،المختارات ، جلد٣،دارالتقدم. بەعەرەبی.

[9] ئینگلس ڕەخنە لە بەرنامەی ئیرفورتی سەشیال دیموکراتی ئەماندا، بە زمانی ئینگلیزی https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1891/06/29.htm

[10] ڕۆزا لوکسبورگ، سەشیال دیموکراتی و پەرلەمانتاریزم https://marxists.catbull.com/archive/luxemburg/1904/06/05.htm

[11] ئینگلس، ڕەخنە لە بەرنامەی ئیرفورتی سەشیال دیموکراتی ئەمانیادا لە ١٨٩١، بە زمانی ئینگلیزی

https://marxists.catbull.com/archive/marx/works/1891/06/29.htm

[12] مارکسیزم و ڕەوتی ڕیڤیژینیزم، ل ٤٢٤، المختارات ، جلد٣، دارالتقدم.

[13] پانیکوک The Tactical Differences in the Labour Movement (Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg, Erdmann Dubber, 1909), Anton Pannekoek

[14]مارکس، کەبونەوەی کەمیتەی ناوەندی کەمەڵەی کەمەنیستەکان، بە زمانی ئینگلیزی Minutes of Central Committee Meeting, 15 September 1850, in Karl Marx, The Revolutions of 1848 (Harmondsworth, 1978), p 341.

[15] لینین، ناکەکیەکانی نەو بزوتنەوەی کرەکارانی ئەوروپا، ل ٥١٧،المختارات ، جلد٣،دارالتقدم.

[16] هەبسباوم، نفوزی مارکسیزم لە ١٨٨٠ تا ١٩١٤، چەن جیهان دەگەین ل ٢١٦، بەزمانی ئینگلیزی.

[17] هەبسباوم، نفوزی مارکسیزم لە ١٨٨٠ تا ١٩١٤، چەن جیهان

ب□گ□ور□یی ک□تر□ک□ی مندا□یم د□زی□و□.. س□لام عوم□ر

مندا□یم ک□تر□کی و□□□و
ل□ گ□□□کی کار□با
ب□س□ر لقی
در□خت□کی نیو□ سوتاو ه□□نیشتوو□
ب□دیم□نی ل□ت ل□ت بوونی
دراوس□ و د□ڤ□ر□کی و□ک پشد□ر
جگ□ ل□ گم□ و گریان
فرم□سکی خو□نینی رشتوو□
ک□تر□کی و□□□ مندا□یم
ب□دیار شار□کی خاپوور و
ه□لان□ی□کی ت□کدراو
ه□□کورماو□
د□ف□□ت□ س□ر
ک□لی گ□□□ک□ی (ر□سو□ ش□ت(
د□بین□ ه□شتا خورجین□ و گ□پا□□ک□ی ه□ر ل□و□ن و
و□ک خ□ی ماو□.
++++++
مندا□یم ک□تر□کی ت□ریک□
داوای ئ□و پرچان□ د□کا
ک□ ل□س□ر ورگی (و□ستا کاک□(
تا□ تا□ ب□مردوویی ک□وتوون
پرچ□ک ه□شتا ل□ قوژبنی ک□لاو□ی شار□کی و□راندا
و□ک پشیل□ی□کی برسی
ک□س نازان□
داخ□ نووستوون یاخود مردوون؟
++++
مندا□یم ک□تر□کی ت□ریک□

ئەو کەلارەی دەوەتەوە
کە تا ئەستاش
بەدارتەلەکانەوە گیر بووە
کەلارەیەک
وەک ئەوەی من عاسەم کردبە
زەر تووەیەو
هەر لەمندالی و لاویتیم نا
لە پیری و دووریشم زیز بووە.
کەلارەیەکەو ئیدی
نەقەت دەتەوە نەو دەستم
نە ەەگەشم پەددا
لەی کەمەوەو
لەبن لەنگەر ماندوەکەی
نامەیەکی لەبووردنی لە ببەستم.
+++++
مندالیم کەترەکی وەە
دەچەتەوە (جوتکانیان(
قومەک ئاوی
لەو دوو کانیە دەست ناکەوە
سەرەک لە تانکیە قوپاوەکەی
قوتابخانەی ئاسەس دەدا
بەسەر پەە پەە بوونی کتەبی
)ئەلف و بەیە) کوردیەکەی
ئیبراهیم باەداردا دەکەوە
کەترەکی وەە مندالیم
لە گەەپانی بالە و بەەایی قوتابخانەکەدا
پە بەگەرووی دەگمەنە
هەتا مامەستا(عارف و غەریب و عەبدوەا بیلال(
لە خەوی قوە هەەدەستەنە.
+++++
کەلارەیەکی یەکجار شەە مندالیم
هەندە داوم لەدوو داوە
نە غەغەە و نە کەندرەکەی دایکم لەنەو دەستم دا ماوە
کەلارەیەکی پە لەچە مندالیم
خەریکە لە تاقی ئاسمان بزر دەبە و
نە بەدەستە بچووکەکانی مندالیم دەتەوە
نە بەچاوە کزەکانی ئەستا دەیبینم

کەچی کەترکەی منداڵیم
تەنیاو تەنیا
کەلارکەی دوەتەوە
گمەیەکی گریان ئاسای لەو دەت و
پەموانییە
بەمزوانە ژیر بەتەوە.
+++++
ئەستا منیش
وەک کەترکەی منداڵیم
وەە و تینووم
نە بەئاوی زەی گچکەو
نە بەەوبارەکانی نەو شار
بەم ناشکە
لەسەر تەختی مەنەمەنتەکەی دەروازە
ئەشک دەەژم
وەک کەلارە هەەواسراوەکەی منداڵیم
رابردووی خەم
لەژەر درەختەکەی کانیە شەخ
نا
لە دامەنی چیای قەندیل
هەر بەزیندوویی دەنژم.